

שומרים על ההר

במשך אלפי שנים היווה
הר כרכום מוקד משיכה
לבני אדם שהתגוררו
בסביבתו, חנו למרגלותיו
ועלו אליו כדי לקיים את
פולחנם. משלחת של רשות
הטבע והגנים יצאה לבדוק
איך אפשר לשמור על ההר
המסתורי הזה, שאחדים
מחוקריו משוכנעים שהוא
הוא הר סיני המקראי

מאת **ננה כהן**

אלא אתר ארכיאולוגי, דורכים עליהם, מזיזים אותם והורסים אותם. הבעיה בולטת בעיקר באתרים שנמצאים על השביל עליו הולכים המטיילים, ובאתרים שבסביבת חניון הלילה שלמרגלות ההר.

כיצד ניתן לפתור את הבעיה הזו?

"יש צורך לתחום את האתרים בדרך מסוימת ולהבליט אותם, כדי שהמטיילים יבינו שמדובר באתר ארכיאולוגי. אנו לא מתכוונים להקים גדר סביב לכל אתר, אלא מחפשים פתרונות אחרים. אחת ההצעות שהועלתה בסיוור שלנו הייתה לשים עמודים קטנים סביב לאתרים, כדי לתחום אותם. כאמור, אין הכוונה לכל אלפי האתרים בהר

לשמירה על האתרים בהר כרכום, וכן על כל האזור שבו מקוימת מערכת אקולוגית ייחודית, עם מיני צומח ובעלי חיים. לצורך כך, יצאה משלחת של אנשי רשות הטבע והגנים, בהדרכתו של פרופ' ענתי, במטרה לסייר בהר, לראות את הממצאים והאתרים, ולנסות למצוא פתרון כיצד לשמור עליהם.

ד"ר צביקה צוק, הארכיאולוג הראשי של רשות הטבע והגנים, ואחד ממתתפי המשלחת, מתריע על הבעייתיות שבשמירה על אתר ייחודי זה: "חלק מהאתרים לא נראה למטיילים כאתר ארכיאולוגי", אומר ד"ר צוק, "לעיתים מדובר רק בכמה אבנים, והמטיילים, שלא מודעים לכך שאלו לא 'סתם' אבנים

ה שקט שאתה פוגש, הצהוב צהוב הזה מכל עבר, השמים התכולים וצוקי ההרים הנישאים – לא מותירים ספק: אתה במדבר! טייל לא מיומן עשוי לחשוב שתנאי המדבר הקשים מכלים הכול. אבל למצויד במעט סבלנות, יכול להתגלות מדבר דינמי ומלא חיים: צללית החולפת ביעף על פני האדמה מסגירה נשר הדואה ממעל; בינות לצוקים נחבאים יעלים או זאבים; תכונה רבה ניכרת בינות לסלעים: לטאות, נחשים ועקרבים מזדמנים. אבל לא רק בעלי החיים מספרים את סיפורו של המדבר – המדבר הוא אשר מספר את סיפורו, בזכות הנוף הלא מקולקל – כל אבן, נחל, סלע והר הם עדות לחיים שהתרחשו כאן לפני עשרות אלפי שנים, ואין הר המיטיב לדבר אלינו היישר מן העבר יותר מהר כרכום.

הר החידה

באזור הנגב הדרומי, בתחומי שמורת טבע הר הנגב, מתנשא במלוא הדרו הר שאוצר בסביבתו סודות, ומקפל בתוכו היסטוריה בת עשרות אלפי שנים. מקדמת דנא נמשכו אליו בני אדם והותירו בו את חותמם. למעלה מ-40,000 ציורי סלע ולמעלה מ-1,500 אתרים, ביניהם שרידי מבנים, אתרי קבורה, אתרי פולחן, כלי צור, גיאוגליפים (ציורים גדולים העשויים מחלוקי נחל), טומולי (אתרי קבורה), ואתרים נוספים המתוארכים לתקופה הפליאוליתית (תקופת האבן) ועד לתקופה הערבית.

אין ספק כי לאורך אלפי שנים משהו משך את בני האדם אל ההר הזה. סימני הפולחן על ההר ובסביבותיו, מעידים כי הר כרכום היווה מרכז פולחני לאורך תקופות ארוכות. רבים ראו בו מקום קדוש ועלו אליו לרגל, וכאילו לא די בכך – בשנים האחרונות נוספה גם טענתו של פרופ' עמנואל ענתי, ראש המכון למחקר פרה-היסטורי באיטליה, המזהה את הר כרכום עם הר סיני הנזכר במקרא, עליו עלה משה לקבל את לוחות הברית, ולמרגלותיו חיכה העם כולו במעמד מתן תורה.

לא סתם אבנים

רובי האתרים הארכיאולוגיים בהר כרכום והמטיילים הפוקדים אותו, העלו את הצורך לשמור על אותם אתרים. רשות הטבע והגנים מייחסת חשיבות רבה

ציור סלע

ד"ר צביקה צוק, ארכיאולוג רשות הטבע והגנים: "ההצעה של פרופ' ענתי לזהות את הר סיני כהר כרכום - היא אחת מיני רבות, וזו רק אחת האפשרויות לזיהוי הר סיני. לי קשה לקבל את הזיהוי הזה. ראשית, מעמד הר סיני מתוארך למאה השלוש-עשרה לפנה"ס, והאתרים בהר כרכום הם קדומים יותר"

מסלול בקניון עדה ותצפית על הר כרכום

סוג: רגל, **נקודת מוצא:** 2.5 ק"מ מזרחית לכביש 40, **נקודת סיום:** 5 ק"מ מזרחית לכביש 40, **אורך המסלול:** כ-5 ק"מ, **משך הטיול:** 2-4 שעות, **דרגת קושי:** בינוני, **תחומי עניין:** טבע ונוף.

אל קניון עדה ניתן להגיע מכיוון מכתש רמון וכן מכביש הערבה. נחל פארן הוא הגדול בנחלי הנגב ונמשך על פני 240 ק"מ, חלקו העליון מתחיל במצרים ושטח האגן שלו הוא כ-13,000 ק"מ.

מיד עם הפנייה לכביש 40, עוקבים אחרי הסימון האדום. נוסעים בסמוך לערוץ הנחל ולעייתים הדרך חוצה אותן – רוב ימות השנה הדרך נוחה לעבירות גם לכלי רכב רגילים. אחרי 2.5 ק"מ תופיע התפצלות שמאלה עם סימון שביל כחול. בנקודה זו משאירים את הרכב. לא לשכוח לקחת עימכם את כל חפצי הערך! כאן מתחיל הטיול הרגלי: ההליכה עוברת בשביל צר ואיתו עולים לחלק העליון של הקניון. העלייה אינה קלה אולם שווה את המאמץ. הכיוון בשלב זה הינו דרום, כשפנינו לעבר שמורת הר הנגב, ובאופק נראים צוקי אוביל. אחרי כשני ק"מ, השביל פונה לצפון מזרח ואנו עדיין בקו הגובה של הקניון. לאחר כק"מ נוסף מגיעים לתצפית ממנה נוכל להשקיף על הר עריף, הר כרכום וצוקי פארן. מהתצפית השביל מתחיל לרדת, ומכאן מתחיל הנקיף שהוא 200 מטרים

מסלול בקניון עדה ותצפית על הר כרכום

של פיתולים, צבעים והפתעות. הקניון הוא סדק טקטוני שמי שיטפונות חדרו אליו ועיצבו בו את הנקיף הצר. המסלול פתלתל והמים חשפו את הצבעים האדומים שבשכבות אבן החול האדומה. ראשית תפגשו במעבר חבלים, ולאחריו סולם, עוד פיתולים, עוד צבעים ועוד מעברים צרים... בסיומם תרדו חזרה כמעט לגובה ערוץ הנחל. מכאן חוברים חזרה לנחל פארן והולכים על הסימון האדום חזרה לנקודה שבה השארנו את הרכב. מי שמתעצל לעשות את המסלול כולו – מוזמן להחנות בנקודת היציאה, לעלות דרך הסולם והחבלים עד לתצפית ולרדת חזרה

המסלול באדיבות "מפה", הוצאה לאור
www.mapa.co.il

כרכום, אלא רק לאתרים הנמצאים בקרבת השבילים וחניון הלילה. כמובן שפרוייקט כזה דורש השקעת כסף רב, וכרגע לא ברור אם הדבר יתאפשר מבחינה תקציבית".

מה דעתך על הטענה שהר כרכום הוא הר סיני?
"אין ספק שהר כרכום הוא הר מיוחד. יש בו ציפיות של אתרים והרבה מאד ציורי סלע. אלו הן עובדות שלא ניתן להתווכח עליהן, אך ניתן להתווכח עם הפרשנות. ההצעה של פרופ' ענתי לזהות את הר סיני כהר כרכום היא אחת מיני רבות, וזו רק אחת האפשרויות לזיהוי הר סיני. לי קשה לקבל את הזיהוי הזה. ראשית, מעמד הר סיני מתוארך למאה השלוש-עשרה

אתר ארכיאולוגי

לפנה"ס, והאתרים בהר כרכום הם קדומים יותר. אין שם אף אתר מהמאה השלוש-עשרה לפנה"ס. בנוסף, בספר שמות מסופר שבני ישראל מנו 600,000 איש. באזור הר כרכום לא יכלו להתקיים כל כך הרבה אנשים, אין שם מספיק מים, וכושר הנשיאה של השטח הוא נמוך. אני חושב שהגיוני יותר שהר סיני נמצא באזור דרום סיני, שם יש יותר מים".

"זיחן שם ישראל נגד ההר"

כנגד כל הספקנים, משוכנע פרופ' עמנואל ענתי, בטענתו. הוא התמחה בציורי סלע וערך סקרים גם במדבריות סהרה וגובי, והחל את מחקרו על הר כרכום לפני 24 שנים. מאז הוא מקפיד להגיע מדי שנה עם משלחת חפירות.

פרופ' ענתי, איך הגעת להר כרכום?

"הגעתי להר כרכום בפעם הראשונה ב-1954, כשעוד הייתי סטודנט וישבתי בשדה-בוקר, אז גיליתי לראשונה את ציורי הסלע. בשנת 1980 התחלתי את הסקר בהר, מטעם מחלקת העתיקות (כיום, רשות העתיקות). אני מקווה כי בימים אלו הסקר יגיע לסימום, לאחר שסקרנו למעלה מ-1,500 אתרים".

**כללי התנהגות למטיילים
בהר כרכום**

- מאת חנן אפריאט, פקח דרום הר הנגב**
- הר כרכום נמצא בתחום שטח אש של צה"ל והכניסה אליו מוגבלת לשבתות וחגים בלבד, וזאת רק לאחר תיאום עם רשויות הצבא.
 - הר כרכום נמצא בתחומי שמורת טבע הר הנגב, הגדולה בשמורות בישראל. באזור מתקיימת מערכת אקולוגית ייחודית עם מיני צומח ובעלי חיים בצד נופים מרהיבים וממצאים ארכיאולוגיים עשירים.
 - תן דעתך לסובב אותך ושומר על ערכי הטבע, הנוף והמורשת.
 - הקפד שלא להשתמש בצומח (גם היבש), הימנע מהזזת אבנים (גם הקטנות שבהן), והימנע מכל חריטה וסימון.
 - באזור הר כרכום מתקיים בדוחק עדר יעלים ומקורות מי השתייה שלו מועטים ומצומצמים. השימוש במי הגבים ומקורות המים אסורה על כן בהחלט (גם לרחצה ולניקוי). אנא דאג להביא עמך מי שתייה ורחצה.
 - התנועה בתחומי שמורת טבע מוגבלת לדרכים ושבילים מסומנים. אזור הר כרכום עשיר בשרידי אתרים ארכיאולוגיים – אנא הישאר בנתיב.
 - הלינה מוגבלת לחניוני לילה מסומנים בלבד. חריגה משטחים אלו עלולה לפגוע בפעילות של בעלי חיים ליליים.
 - באזור ישנה פעילות לילית של זאבים, הם אינם מסוכנים לאדם אך רצוי להימנע מיצירת מוקדי משיכה. הקפד לסגור את המזון בכלים סגורים (רצוי בתוך הרכב).
 - אנא הימנע מהאכלת בעלי חיים בכלל וזאבים בפרט.

המקראי על יציאת מצרים, זו אותה תקופה בה מתוארכים הממצאים בהר סיני.¹ מן הסתם, הר כרכום ימשיך להסעיר את לבנו ולהעסיק את דמיוננו. מה היה כאן באמצע המדבר? האם הר כרכום הוא אכן הר סיני? ומה משך אליו אנשים רבים במשך זמן כה רב? – לא על הכול ניתן להשיב, אבל עובדה אחת עומדת בעינה: על פיסת היסטוריה נדירה זו, ועל אזור טבע ייחודי ורגיש זה – חייבים לשמור! 🍀

¹ הכותבת, סטודנטית לתואר שני ביהדות, הדריכה בחברה להגנת הטבע ובחברה לרשות העתיקות.

הר הנגב ואזור הערבה, בהתאמה). "את רפידים אני מזהה עם באר כרכום, הנמצאת שבעה קילומטרים מצפון להר כרכום. דוגמא נוספת: בספר דברים מסופר כי עולי רגל שעלו להר האלוהים, הלכו מקדש-ברנע דרך הר שעיר במשך אחד-עשר יום. קדש-ברנע מזהה עם עין-קודיראת, והר שעיר מזהה עם הר עריף אל-נקה (שניהם בסיני כיום). ישנה דרך מעין-קודיראת להר כרכום העוברת בהר עריף אל-נקה, ואני הלכתי בה. יש בה עשר תחנות עם בארות, אותן תחנות שהמקרא מדבר עליהן, זוהי הדרך בה הלכו אל הר האלוהים, הוא הר כרכום". בנוסף, לפי פרופ' ענת, בהר כרכום ישנם ציורי סלע המתייחסים לאירועים שיש להם מקבילות בתורה: "ישנו ציור של מטה ונחש,

מהי המשמעות של האתרים הרבים במקום כל כך שומם ומדברי?
"האתרים הרבים מעידים עד כמה החיים במדבר היו תוססים. ההיסטוריוגרפיה של המזרח הקדום מתמקדת באזורים הפוריים, ומתעלמת מהעובדה שתרבויות קדומות שחיו באזורים פוריים, כולל בני-ישראל – באו מהמדבר. גם שלוש הדתות המונותואיסטיות נוצרו במדבר".
מה המיוחד בהר כרכום?
"הר כרכום היה קדוש מאז ומעולם, או ליתר דיוק – מאז שרגל אדם דרכה שם. ההר שימש כמרכז פולחני חשוב בתקופה הפליאוליתית ובתקופת הברונזה. באלף השלישי לפנה"ס הגיע הפולחן בהר לשיא, ושבטים רבים עלו אליו לרגל".

פרופ' עמנואל ענתי: "אני לא חושב שיציאת מצרים הייתה במאה השלוש-עשרה לפנה"ס... בכתבים מצריים מסוף האלף השלישי יש סיפורים רבים הדומים לסיפור המקראי על יציאת מצרים, זו אותה תקופה בה מתוארכים הממצאים בהר כרכום"

פרופ' עמנואל ענתי

ציור הנראה כמו לוחות הברית, קבוצה של שתיים-עשרה אבנים המזכירות מצבה לשנים-עשר השבטים ועוד...".

איך אתה מסביר את העובדה שאין אתרים מתקופת יציאת מצרים, במאה השלוש-עשרה לפנה"ס?

"אני לא חושב שיציאת מצרים הייתה במאה השלוש-עשרה לפנה"ס. אני טוען כי יש לתארך את יציאת מצרים לסוף האלף השלישי לפנה"ס, וגם לכך יש לי כמה הוכחות: בתחילת האלף השני – האזור כולו נעזב מתושביו, וניכרת התחדשות רק במאה השתיים-עשרה לפנה"ס. אין שום מקום שניתן לראות בו סימנים לעמים שהסתובבו באזור במאה השלוש-עשרה. אם יציאת מצרים אכן התרחשה במאה השלוש-עשרה לפנה"ס – בני ישראל לא היו פוגשים את האמורים, העמלקים והמדיינים, כי הם פשוט לא היו שם בתקופה ההיא. בספרות המצרית מהמאה השלוש-עשרה אין שום איזכור ליציאת מצרים. סביר כי אירוע כזה היה מוזכר בצורה כלשהי, ואכן, בכתבים מצריים מסוף האלף השלישי, יש סיפורים רבים הדומים לסיפור

מתי חשבת לזהות אותו עם הר סיני המקראי?
"לקח לי זמן רב להבין כי המקום בו אני חופר הוא המקום שנקרא בתנ"ך 'הר סיני'. שנים רבות לא הבנתי את הדבר. לאט, בהדרגה ובהיסוס הגעתי למסקנה הזו".

על מה מתבססת טענתך?

"אני טוען שכל תיאורי הר סיני בתורה מתייחסים להר כרכום. חשוב להדגיש כי אינני יודע אם אכן היה מעמד סיני. אינני מתעסק בשאלה אם מה שכתוב בתורה נכון או לא נכון, זה לא המקצוע שלי. אני טוען כי מי שכתב על הר סיני – התכוון להר כרכום, ואביא לכך שלוש דוגמאות: ראשית, לפני יציאת מצרים, משה חזר מארץ מדין למצרים, ומסופר כי בדרך עבר לרגלי הר האלוהים. ארץ מדין נמצאת בסביבות הערבה, ומיקום הר כרכום הוא בדרך מהערבה אל מצרים".
הדוגמא השנייה שמציג פרופ' ענתי היא תחנתם האחרונה של בני ישראל, לפני שהגיעו להר סיני: ברפידים פוגשים בני ישראל את העמלקים שנלחמים בהם, ואת המדיינים – שמקבלים אותם בברכה. רפידים הייתה בגבול בין ארץ עמלק לארץ מדין, (הם